

В І Д Г У К О П О Н Е Н Т А

доктора юридичних наук, професора

Притики Юрія Дмитровича на дисертацію Волкової Наталії Василівни
на тему: «Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві»
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Ступень актуальності обраної теми дисертаційного дослідження.

Забезпечення захисту сімейних прав та інтересів дитини є одним із пріоритетних функцій будь-якої держави, в тому числі й України, а тому наявна потреба у всебічному дослідженні та вдосконаленні механізму такого захисту.

Актуальність теми дисертаційного дослідження Н.В. Волкової визначається теоретичною та практичною значущістю розв'язуваних проблем, недостатністю розробленості та дослідженням у цивільному процесуальному праві захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, спрямованістю пропозицій та висновків, сформульованих авторкою. Оновлення Цивільного процесуального кодексу України у 2017 році призвело до потреби дослідження нових інститутів, таких як: спрощене позовне провадження, врегулювання спору за участю судді тощо. А також запровадження у цивільному законодавстві положень щодо видачі та продовження обмежувального припису, що розглядається у порядку окремого провадження; надання можливості звернення до суду в електронній формі; розгляду справ у режимі відеоконференції; розширення повноважень суду щодо витребування доказів з власної ініціативи щодо предмету спору, якщо це необхідно для захисту малолітніх та неповнолітніх осіб, недієздатних осіб; обмеження правом боржника на скасування та оскарження судового наказу щодо справ про стягнення аліментів тощо, призвело до необхідності оновлення наукових

поглядів щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві та формування єдиних підходів до практичного застосування судами змінених норм цивільного процесуального права, що регулюють процесуальний порядок його реалізації. Все це свідчить про актуальність обраної теми докторської дисертації Н.В. Волкової.

Тема дисертаційного дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Захист прав людини в порядку цивільного судочинства в цифрову еру» на 2021-2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людиноцентристському вимірі у цифрову еру» на 2021-2025 роки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, мають достатній рівень обґрунтованості. Структура дисертаційного дослідження визначена її предметом, метою, завданням та є логічною, що дало можливість системно та всебічно розглянути всі питання обраної теми дисертації.

Робота виконана на ґрунтовній науковій основі, із застосуванням усього методологічного інструментарію, яким сьогодні володіє наука цивільного процесуального права. При обґрунтуванні та дослідженні наукових проблем щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, авторкою вдало використані відповідні методи. Визначаючи напрям дослідження захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному

судочинстві взагалі та при дослідженні процесуального порядку розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, зокрема, авторкою було сконцентровано увагу на принципі забезпечення найкращих інтересів дитини.

Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що містять п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Список використаних джерел до роботи є достатнім та містить необхідні джерела, що дозволило повністю розкрити обрану тему дослідження. Теоретичну базу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі цивільного процесуального права. Поряд з цим, слід зазначити, що авторка проаналізувала законодавство деяких зарубіжних країн, а також активно використовувала судову практику, зокрема судову практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини. Використання широкого спектру літературних та інших джерел, результатів проведеного авторкою дослідження судової практики щодо розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві дало авторці можливість сформулювати власні позиції щодо вирішення ряду дискусійних теоретичних питань, шляхів удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства в досліджуваній сфері (сторінки 365-368 дисертації).

Також, необхідно зазначити, що у дисертації належно використано наукові та інші джерела, судову практику, що дозволило дійти висновку про відсутність у докторській дисертації та наукових працях, які розкривають її результати, академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, так і відсутність порушення інших елементів академічної доброчесності.

Практична цінність отриманих у дисертації результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у правозастосовній практиці судів при розгляді і вирішенні справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, а також при удосконаленні чинного законодавства України та формування пропозицій щодо перспектив подальшого розвитку цивільного процесуального та сімейного законодавства.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі – при викладанні курсів «Цивільний процес», «Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах», «Розгляд сімейних та спадкових справ», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Достовірність та наукова новизна здобутих результатів. Дисертація Волкової Наталії Василівни, є першим в українській науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві через призму принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, виконаним на матеріалах оновленого цивільного процесуального законодавства України.

Дисертація містить низку обґрунтованих теоретичних положень, методичних і прикладних висновків з різним ступенем новизни. Особливу увагу варто звернути на наступні теоретичні положення сформульовані авторкою вперше, а саме : розкрито зміст принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, під яким розуміється такий підхід до законодавчої та правозастосовної діяльності, за якого при прийнятті нових та застосуванні чинних нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини за участю дитини, має забезпечуватись пріоритет інтересів дитини над інтересами дорослих людей тією мірою, якою це сприятиме задоволенню потреб дитини з урахуванням принципів розумності та справедливості; сформульовано єдиний концептуальний підхід до розуміння найкращих інтересів дитини при захисті її сімейних прав та інтересів у цивільному судочинстві, що здійснюється на підставі оцінки та збалансування складових (критеріїв) найкращих інтересів дитини у конкретній ситуації з урахуванням індивідуальності кожної окремої дитини, щодо якої здійснюється захист, та за можливою участю самої дитини для висловлювання своєї думки у цивільному судочинстві; обґрунтовано, що оцінка найкращих інтересів дитини при прийнятті рішення у справах про захист її сімейних прав та інтересів у цивільному судочинстві повинна

проводитись відповідно до загальних та спеціальних критеріїв найкращих інтересів дитини. Загальні критерії найкращих інтересів дитини визначені ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства». Спеціальні – залежать від певної категорії справ, що розглядається у цивільному судочинстві з метою захисту сімейних прав та інтересів дитини, та носять невичерпний характер. До таких критеріїв необхідно віднести: 1) потреби дитини щодо її психічного, психологічного розвитку, освіти, безпеки, стабільності, сімейного виховання; 2) прихильність дитини до кожного із батьків та інших членів сім'ї; 3) минулий досвід дитини, пов'язаний із застосуванням до дитини будь-якої форми жорстокого поводження, насилля тощо; 4) можливість батьків чи інших відповідальних осіб забезпечувати потреби дитини та умови проживання; 5) збереження особистих взаємин з особами, до яких у дитини є почуття прихильності; 6) дотримання балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в інтересах дитини тощо; визначено поняття захисту сімейних прав та інтересів дитини як діяльності уповноважених осіб та юрисдикційних органів, спрямованої на відновлення порушених, невизнаних, оспорюваних сімейних прав та інтересів дитини або встановлення безспірних суб'єктивних сімейних прав та інтересів дитини, а в деяких випадках – недопущення чи попередження порушення прав та інтересів дитини в майбутньому; встановлено, що право на захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві виникає у наступних випадках: порушення, невизнання, оспорювання сімейних прав та інтересів дитини; необхідності встановлення юридичного факту або зміни правового статусу дитини для реалізації охоронюваного законом інтересу дитини або попередження та недопущення порушення прав та інтересів дитини в майбутньому.

Право на звернення до суду у порядку цивільного судочинства у випадках посягань на сімейні права та інтереси дитини гарантується кожній дитині як особисто у передбачених законом випадках, так і через законних представників, органи та осіб, яким законом надано право на звернення до суду

в інтересах дитини; запропоновано справи про захист сімейних прав та інтересів дитини, що розглядаються у порядку цивільного судочинства, поділити на такі види: справи щодо захисту права на виховання дитини (про визначення місця проживання малолітньої дитини; про участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї; про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; про відібрання батьками малолітньої дитини від інших осіб, які тримають її не на підставі закону або рішення суду про позбавлення та поновлення батьківських прав; про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав); справи про зміну правового статусу дитини та інших учасників сімейних відносин (про усиновлення, про визнання батьківства, материнства, про оспорювання батьківства тощо); справи про виконання обов'язку щодо утримання дитини (про стягнення аліментів на утримання дитини, про зміну розміру аліментів, про оплату додаткових витрат на дитину, про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення); справи про захист прав та інтересів дитини від домашнього насильства (про видачу і продовження обмежувального припису щодо кривдника дитини); обґрунтовано доцільність встановлення обов'язкового досудового порядку вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини, встановлення порядку спілкування з дитиною, батьки якої проживають окремо, шляхом медіації.

У разі оголошення в Україні пандемії, воєнного та надзвичайного стану вирішення таких спорів проводити шляхом онлайн-медіації; доведено необхідність створення у цивільному судочинстві обов'язкової внутрішньої спеціалізації суддів із сімейних справ щодо захисту прав та інтересів дитини, що пов'язане з необхідністю врахування її істотних особливостей, таких, як: вік дитини; психологічний стан дитини; умови виховання дитини; сфери спілкування та інших факторів, що відрізняють дитину від дорослої людини;

запропоновано визначити у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини альтернативну територіальну юрисдикцію (підсудність) та надати можливість розглядати такі справи також судам за зареєстрованим місцем проживання чи перебування дитини; аргументовано необхідність відновлення у нормах цивільного процесуального права такого засобу доказування, як пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків; доведено необхідність розширення суб'єктного складу осіб, які мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, і наділити таким правом на час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19, воєнного чи надзвичайного стану свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів та експертів з питань права; запропоновано надати суду можливість застосувати передбачені ч. 4 ст. 232 ЦПК України повноваження щодо видалення учасника справи із зали судового засідання не лише у випадку допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка, а й при розгляді справ про захист сімейних прав та інтересів дитини – на час заслуховування судом її думки, незалежно від того, який процесуально-правовий статус у цій справі має дитина; обґрунтовано доцільність визначення окремою умовою неможливості поновлення батьківських прав з метою захисту найкращих інтересів дитини у випадку, якщо батьки були позбавлені батьківських прав з підстави вчинення батьком або матір'ю умисного кримінального правопорушення щодо своєї дитини; запропоновано встановити правило про неможливість зменшення у судовому порядку розміру аліментів на утримання дитини, якщо за рішенням суду встановлено сплату мінімального гарантованого розміру аліментів на утримання дитини, встановленого законом; доведено необхідність наділення боржника правом на подання заяви про скасування судового наказу, виданого відповідно до пунктів 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України, якщо боржник надасть суду докази, які свідчать про невідповідність дійсності наданих заявником даних про місце проживання дитини, а також у випадках, якщо заявник приховав від суду факт

укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно; з метою узгодження норм СК України та ЦПК України запропоновано закріпити у ст. 19 СК України положення про обов'язкову участь органів опіки та піклування для надання висновку при розгляді судами справ про усиновлення та надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; аргументовано доцільність розгляду справ про усиновлення колегією у складі трьох суддів.

Дисертації притаманні і інші висновки, зроблені Н.В. Волковою в результаті дослідження.

У висновках, що містяться у дисертаційному дослідженні, дисертантка чітко та повно, в логічній послідовності, виклала основні здобутки власного дослідження.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Основні положення, висновки та пропозиції дисертації, повною мірою відображені у 75 наукових публікаціях, а саме: в 1 монографії у співавторстві, 24 наукових статтях, з яких 15 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 статей – у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку; 4 статті – у виданнях, включених до наукометричних баз Scopus та Web of Science Core Collection, а також у 37 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів та у 13 інших публікаціях, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації.

У роботі авторка достатньо використала наукові та інші джерела, судову практику, що дозволило дійти висновку про відсутність у докторській дисертації та наукових працях, які розкривають її результати, академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, так і відсутність порушення інших елементів академічної доброчесності.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Дисертації притаманні і деякі зауваження та дискусійні положення.

По-перше, необхідно зазначити, що позитивним є те, що авторка у роботі пропонує доповнення, зміни до чинного законодавства, що спрямованні на правове регулювання досліджених у дисертації питань та викладає їх у змісті роботи, та узагальнює їх у висновках (сторінки 365-368 дисертації). Досліджуючи питання щодо сімейної медіації, авторка зазначає, що модернізації потребують і Закон України «Про медіацію», і СК України з метою відображення в них особливостей сімейної медіації та зазначає про необхідність передбачити у нормах сімейного законодавства право суб'єктів сімейних правовідносин вирішувати окремі сімейні спори (крім тих, що відносяться виключно до компетенції суду та інших органів) шляхом медіації та закріпити перелік спорів, що виникають із сімейних правовідносин, і підлягають обов'язковому досудовому порядку їх урегулювання, таких як: визначення місця проживання малолітньої дитини; у спорах щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї шляхом медіації (сторінка 78 дисертації). В цьому аспекті слід також згадати видане в 2012 році Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права «Керівництво з медіації», яке містить рекомендації щодо застосування медіації у спорах, які підпадають під дію Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року. Однак, конкретні пропозиції щодо доповнень та змін до законодавства, вказавши відповідну норму статті закону щодо цього питання відсутні.

По-друге, в докторській роботі недостатньо приділено увагу дослідженню питанню процесуального порядку розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, ускладнених іноземним елементом, попри те, що останнім часом частка таких справ в судовій практиці українських судів суттєво зростає. Авторка обмежується дослідженням тільки, що стосується підсудності у справах за участю іноземних осіб (сторінки 158-162 дисертації). Отже, авторці необхідно було би більш детально дослідити процесуальний порядок розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, ускладнених

іноземним елементом, наприклад, питання застосування судами України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, застосування інституту передачі юрисдикції відповідно до ст. 8-9 Гаазької конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання і співробітництво щодо батьківської відповідальності та захисту дітей (Гаазька конвенція про міжнародний захист дітей 1996 року).

По-третє, у роботі авторка досліджує правову природу висновку органу опіки та піклування та його зміст відповідно до ст. 19 СК України, наводить різні точки зору науковців, деякі з них піддаються справедливої критиці, та зазначає, що «висновок органів опіки та піклування складається у письмовій формі та містить в собі певну інформацію, що має значення для вирішення справи» (сторінка 133 дисертації). Однак, юридична природа висновку органів опіки та піклування залишилась незрозумілою, тому при публічному захисті хотілось би почути точку зору авторки щодо цього питання.

По-четверте, визначаючи поняття представництва у цивільному судочинстві, авторка справедливо приходить до висновку, що судове представництво є самостійним правовим інститутом (сторінка 138 дисертації) та надає визначення поняттю представництва у цивільному судочинстві, а саме: що «це правовідносини, на підставі яких представник здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах особи, яка є учасником справи, з метою захисту її прав, свобод та інтересів в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону або договору» (сторінки 138-139 дисертації). Щодо такого визначення необхідно зауважити, що насправді у судовому представництві є два види правовідносин - це внутрішні (матеріальні, між довірцем і представником) та зовнішні (процесуальні, між представником і судом). Судячи з того, що авторка зазначає про правовідносини, що є підставою представництва, то вона має на увазі саме матеріальні правовідносини. Чи це укладається у визначення представництва у цивільному судочинстві? Можливо і укладається, але варто все ж таки уточнити, які саме правовідносини здобувачка має на увазі.

По-п'яте, у дисертації авторка пропонує відновити у нормах цивільного процесуального права такий засіб доказування як пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків (сторінки 185-186). Така рекомендація авторки є дещо дискусійною, оскільки цивільне процесуальне законодавство передбачає, що за згодою зазначених осіб вони можуть бути допитаними під присягою як свідки (ч.1 ст. 92 ЦПК України, ст. 234 ЦПК України).

По-шосте, на сторінках 208-209 дисертації, авторка зазначає, що відповідно до норм цивільного процесуального законодавства суддя на підготовчому засіданні з'ясовує, чи бажають сторони звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, однак далі таке питання залишилось не розглянуте. Тому хотілось би почути точку зору авторки, щодо можливості врегулювання спору за участю судді у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Вищенаведені спірні положення мають дискусійний характер і не впливають на високий рівень дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук, що рецензується. Спірність окремих положень, про які мова іде вище, притаманні будь-якій науковій роботі. Разом з тим, висловлені зауваження жодним чином не принижують загальний високий рівень цього дослідження.

Дисертаційне дослідження Н.В. Волкової на тему «Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві» поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право за змістом, обсягом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням та оформленням відповідають вимогам передбачених пунктами 7 та 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року.

На підставі викладеного вважаю, що Наталія Василівна Волкова заслуговує присудження ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Опонент:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Юрій ПРИТИКА

